LUND UNIVERSITY

Havsbad som liminoida rum

Tyska och brittiska badorter under 1800- och 1900-talen

Kolbe, Wiebke

Published in:
Turismhistoria i Norden

2018

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Kolbe, W. (2018). Havsbad som liminoida rum: Tyska och brittiska badorter under 1800- och 1900-talen. I W. Kolbe (Red.), *Turismhistoria i Norden* (s. 47-58). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi; Vol. 150). Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Annan

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ACTA ACADEMIAE REGIAE GUSTAVI ADOLPHI CL

Turismhistoria i Norden

Redaktör: Wiebke Kolbe,
under medverkan av Anders Gustavsson

UPPSALA 2018

Kungl. Gustav Adolfs Akademien
för svensk folkkultur

Havsbad som liminoida rum

Tyska och brittiska badorter under 1800- och 1900-talen

Wiebke Kolbe

Denna artikel står under den tematiska rubriken »Det främmande och det förtrogna» i turismen (jfr Kolbe 2018) och tar sig an detta tema genom att tolka turistdestinationen havsbad som liminoida rum. *Liminalitet* är ett begrepp ursprungligen taget från etnografen och folkloristen Arnold van Genneps koncept *rites de passage* (van Gennep 1909). Den andra, liminala fasen i en ritual är övergångsfasen där folk befinner sig i ett obestämt tillstånd, mellan det tidigare sättet att strukturera sin identitet och det nya sättet som ritualen etablerar. Antropologen Victor Turner har sedan 1960-talet använt begreppet liminalitet i en vidare mening för att karakterisera olika dimensioner av det sociala livet, såsom upplevelser, tidsperioder och sociala rum som icke-vardagliga, svävande, gränsöverskridande och tidsbegränsade (Turner 1964). Senare differentierade Turner sin teori och skiljde mellan *liminal* och *liminoid* (Turner 1974). *Liminal* ville han i fortsättningen bara använda för tvångsmässiga fenomen. Det liminala är en del av samhället, en aspekt av en social eller religiös ritual och bidrar till att lösa en personlig kris. Liminala fenomen finns sällan i moderna samhällen. Det *liminoida* däremot betecknar erfarenheter och fenomen som har liminala drag, men de är frivilliga och bidrar inte till att lösa någon personlig kris. Det liminoida är till skillnad från det liminala inte en del av samhället utan ett utbrott från samhällets bojor.

Jag använder begreppen *liminal* och *liminoid* för att beskriva och teoretisera havsbadens olika dimensioner. Jag driver tesen att historiska havsbad var, i många olika avseenden, turistorter som överskred (eller som gjorde det möjligt att överskrida) vardagslivets gränser. De var orter där det fanns andra sociala regler. Det var således snarare det främmande än det förtrogna som turister hittade där. Jag kommer att belysa olika aspekter av liminalitet. Den kan ha både temporala och spatiala dimensioner och kan upplevas av både individer och grupper (Thomassen 2009 s. 16). Analysen fokuserar på tyska och delvis på brittiska havsbad, men många av slutsatserna gäller även för nordiska havsbad. Den behandlade tidsperioden sträcker sig från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet.

Spatiala dimensioner

Den spatiala dimensionen av liminalitet kan omfatta specifika orter, större områden eller hela länder (Thomassen 2009 s. 16). Det finns ett speciellt område som är den mest liminoida platsen i alla havsbad: stranden. Den *är* själva gränsen. Den är en obestämd, svävande zon som regelbundet översköljs av havsvattnet. Den är varken hav eller »riktigt» land. Särskilt tydligt är det för Englands och Tysklands Nordsjöstränder, där det finns tidvatten, alltså ebb och flod. Här förändras stranden och dess gräns mot vattnet hela tiden. Stranden är ett perifert rum, i både geografisk och social mening, den är en »place on the margin» (Shields 1991). Som geografiskt rum i liminoid mening bjuder den in till icke-vardagliga sociala praktiker och upplevelser (jfr Shields 1991 s. 84), som kommer att diskuteras längre fram.

Men redan innan resenären kom till havsbadet, på själva resan dit, kan man hitta tydliga rumsliga dimensioner av liminalitet. Ett exempel är den tyska författaren Hans Falladas skildring av de känslor som han hade som barn när han skulle åka på semester till östersjöhavsbadet Graal i Mecklenburg:

> Jag visste, det skulle bli lyckliga ferier […] I mig sjöng det: »Jag åker på semester! Berlin är överstökat! Jag åker bort från skolan! I mitt rum står den andre Hans Fallada, den som jag alltid måste skämmas för, och jag åker bort från honom! Vad lycklig jag är!» *En* tydlig gång kände jag mig i dessa år helt i samklang med mig själv. Det fanns ingen splittring, inget tvivel längre […] Jag var verkligen lycklig (Fallada 2001 s. 139 f.).[1]

Genom att förflytta sig från vardagen till en turistdestination, här ett östersjöhavsbad, förändras resenären, så som i en »riktig» liminal fas i en ritual. Han lämnar sitt gamla jag hemma och är för första gången ense med sig själv och lycklig. När han kommer tillbaka till vardagen kommer han att återgå till sitt vardags-jag, men han kommer att vara förändrad genom de upplevelser han har haft i havsbadet. Det har argumenterats för att allt romantiskt resande möjliggör de tre steg som karakteriserar liminaliteten: separation, marginalisering och återstrukturering (Illouz 1997 s. 143). Det är således ingenting specifikt för havsbadresor. Men dessa var under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal en utbredd resform och kan betraktas som exemplariskt för denna form av liminoid upplevelse.

I – inte enbart – tyska och brittiska havsbad kan vi även hitta en helt annan rumslig dimension av liminalitet: arkitekturen. I alla större havsbad fanns det sedan mitten (i England) respektive slutet (i Tyskland) av 1800-talet s.k. havsbryggor, dvs. långa pirar som ursprungligen byggdes för att större skepp skulle kunna anlända till havsbaden. De befann sig på gränsen mellan land och hav och skulle övervinna denna gräns. På sina höga träben såg de bräckliga ut. Folk som rörde sig på dessa pirar kom vattnet mycket nära och överskred gränsen mellan land och hav. De rörde sig direkt ovanpå vattnet och kunde ändå känna sig trygga – i ett ambivalent, svävande tillstånd. Sedan 1870-talet i England och

[1] Detta och alla följande citat är min egen översättning från den tyska originaltexten.

Pir i östersjöhavsbadet Heringsdorf, Tyskland, ca 1895. Wikimedia Commons.

1890-talet i Tyskland hade pirarna många fler funktioner än att bara vara anläggningsbryggor för båtar. De spelade en central roll i det sociala havsbadlivet. I större havsbad bar de stora, antingen pampiga eller pittoreska, byggnader som tjänade som entré till piren och hyste caféer, restauranger och affärer (Gildenhaar 1993; Walton 1983 s. 173 f.). Konserter ägde rum på pirarna. Folk brukade promenera på dem och visa upp sig; pirarna blev på så vis en förlängning och central del av strandpromenaden.

Vid de stora brittiska havsbaden hyste pirarna, till skillnad från de tyska, omfattande nöjesanläggningar, såsom teatrar, eller exempelvis en minikapplöpningsbana som byggdes på Brightons västpir 1927, eller t.o.m. hela nöjesparker (Gray 2006 s. 216–221). Sådana nöjesanläggningar och -aktiviteter förstärkte pirarnas liminoida status (Walton 2000 s. 94, 96). De brittiska pirarna var således särskilt starkt utpräglade liminoida rum.

Kallbadhusen är ett annat exempel på liminoid arkitektur. De byggdes sedan slutet av 1800-talet vid både nord- och östersjökusterna. Även de byggdes ett stycke ut i vattnet, medan hälften låg på stranden. Vattendelen såg bräcklig ut, byggd på höga smala träben. Denna arkitektur låg på gränsen mellan strand och hav, överbryggade avståndet mellan land och hav och ledde badgästerna ut i havet.

Havet och badandet

Själva havet upplevdes av badgästerna också som en liminoid företeelse:

> Och sedan står jag igen ovanpå dynen, och som varje år när vi är vid havet, överfaller mig den gamla förtrogna och ändå gång på gång förfärliga känslan av den oerhörda vidden som öppnar sig för mig. Först ser och känner jag inget annat än detta, hur stort det är, hur det alltmer fortgår, även där horisont och vatten flyter ihop. Mitt lilla pojkhjärta klappar ivrigt: här står jag faktiskt, och jag ser detta. Det finns även för mig och jag tillhör det, utan mig vore det inte här så som det är nu. Det är en evighetskänsla, en oförgänglighetsaning, som har överfallit mig. Jag skulle inte kunna beskriva det med ord, men jag känner det (Fallada 2001 s. 180).

Här är det återigen Hans Fallada som skildrar hur mötet med havet öppnar själen och känslorna. Han känner en »evighetskänsla», jagets gränser upplöses och personen flyter ut i havet och landskapet. Sådana överväldigande upplevelser av havet beskrivs ofta i litteraturen, exempelvis även av de tyska författarna Erich Kästner (1998 s. 65 f.) och Max Fürst (2001 s. 78).

Själva havsbadandet kunde också kännas som en liminoid upplevelse. Den tysk-judiske romanisten och författaren Victor Klemperer var i juli 1923 på semester i östersjöhavsbadet Rauschen i Ostpreußen och beskrev i sin dagbok hur han upplevde havet när han badade:

> Stark och dock lugn dyning, varmt vatten. Jag gick inte i längre än över halva kroppen, kunde dock simma lite, var alldeles utlämnad åt vågorna, var alldeles genomsyrad av salt, blöt rörelse, buller, var efter två, tre minuter som bedövad. Men en underbar njutning (Klemperer 2000a s. 178 f., 24 juli 1923).

Fem dagar senare noterade han i sin dagbok:

> På eftermiddagen, sent, badat. Det var det ofantligaste böljeslaget som vi upplevt här. Man kastades hjälplöst omkull, drogs över den steniga grunden, träffades av små stenar – det var trots denna brutalitet eller genom den underbart (Klemperer 2000a s. 183, 29 juli 1923).

Klemperer badade för nöjes skull och kunde till och med simma. Även om simning inte var en självklarhet under tidigt 1900-tal, betraktade dock de flesta havsbadandet vid den tiden som ett fritidsnöje. Så hade det inte alltid varit. Sedan mitten av 1700-talet, då havsbadandet uppstod, och under hela 1800-talet badade man av medicinska skäl (Walton 1983 s. 11 f., 16; Shields 1991 s. 75–79; Bresgott 2016 s. 141–240). Först vid 1800-talets slut började man bada huvudsakligen för nöjes skull. Som medicinsk procedur iscensattes havsbadandet som en liminal fas i läkningsprocessen. Man badade enligt detaljerade läkaranvisningar, ensam och naken och enligt fasta regler, som berodde på diagnosen (se t.ex. Vogel 1817; Bresgott 2016 s. 211–214). Diagnosen kunde sträcka sig från magbesvär över huvudvärk och psykiska besvär till barnlöshet. Badläkare betraktade nämligen havsbadandet som ett botemedel för många olika besvär och sjukdomar. Då de nakna patienterna vanligtvis varken kunde simma eller skulle synas av andra, uppfann man vid mitten av 1700-talet i England den s.k. badkärran som befordrade både tryggheten och sedligheten. En badkärra var en

Badkärror i Wyk på nordsjöön Föhr, Tyskland. Foto: Wilhelm Dreesen 1895. Wikimedia Commons.

omklädningshytt på hjul i vilken badgästen drogs ut i vattnet av hästar, baddrängar eller badpigor. Där öppnade den badande dörren, klev över en stege ner i havet och kunde hålla sig i ett rep som var fästat vid badkärran. För att inte synas kunde man dra ner en stor paraply fram till vattenytan som fanns på ena sidan av badkärran. På så sätt erhöll man ett eget avskilt litet badrum i havet. Här skulle man doppa sig enligt reglerna flera gånger i det kalla vattnet, helst före frukost.

Denna ensamma, renande badprocedur iscensattes således av läkarna som en övergångsritual, med badandet som liminal fas i dess egentliga mening: Innan fanns den sjuka kroppen, efteråt fanns en frisk kropp – eller åtminstone löftet om en sådan kropp.

Sociala praktiker

Inte bara stranden som ort hade en liminoid karaktär utan också hur folk upplevde den och vad de gjorde på den. På sandstranden, som var vanligast vid tyska och brittiska havsbad, utsattes kroppen för sol, vind och sand. Man blev lat och trög och kunde koppla bort vardagen. Den tyske författaren Cäsar Flaischlen beskrev sin upplevelse av stranden på östersjöön Rügen 1897 så här:

> I den varma sanden ligger jag naken […] och brinner i solen […] och som med sammetsmjuka dukar flaggar vinden över mina frikopplade lemmar. Jag lyssnar på vågornas sång bredvid och långsamt blundar jag och guld- och purpurfärgade moln

> sänker sig ner över mig […] Jag är inte människa längre […] vill inte vara människa längre […] jag är bara sol, vind och våg […] en flyktig samklang av toner […] och när dagen rinner iväg på den vita stranden tonar jag bort till en ny sång, som sol, vind och våg, utan lidande och önskningar i den blåa natten (Flaischlen 1921 s. 87 f.).[2]

Medelklassen som befolkade tyska och brittiska stränder under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal hade mestadels ett starkt utpräglat arbets- och flitighetsideal och ville jämt ha kontroll över sina kroppar. För dem var det en ovanlig upplevelse att tappa kontrollen på det ovan beskrivna sättet. Medan man vistades i bad- eller stranddräkt på stranden från och med 1920-talet, hjälpte vardagsklädseln, som man brukade bära på stranden fram till första världskriget, till att upprätthålla kontrollen. Kvinnor och män var fullständigt påklädda, inklusive strumpor, skor, långa ärmar och hattar. Kvinnorna bar korsett, männen stela höga kragar, väst och jacket. Men trots detta »hjälpmedel» kunde vuxna medelklassmänniskor tappa kontrollen och bli som barn på stranden. De satt och låg på den bara sanden, de byggde stora sandborgar och prydde dem med musslor, roliga skyltar, vimplar och flaggor, och de försvarade sina borgar lekfullt mot floden eller »angripare» (Kimpel & Werckmeister 1995).

I övrigt gällde för havsbad detsamma som för kurorter: De sociala klasserna blandades mer än i vardagslivet, umgängesformerna var annorlunda och mindre formella (för kurorter: Blackbourn 2001; Mansén 2001 s. 240–244). Från adel till småborgerlighet kunde man hitta alla på samma kurpromenad och pir. Därmed blev gränsöverskridande möten mellan olika klasser möjliga – även det är en form av liminalitet. Men denna sociala liminalitet hade även tydliga gränser. Fram till andra världskriget fanns det knappast några arbetare i tyska havsbad, och i England hade arbetarna egna havsbad; det mest kända av dem var Blackpool (Walton 1998). Även tillgången till stranden och havsbadandet var reglerat, då det kostade pengar att hyra en badkärra eller att bada på kallbadhus. Efter första världskriget däremot, då badkärrorna och kallbadhusen började försvinna och folk badade direkt från stranden, ändrades situationen. Då blev stranden ett egalitärt rum, ty när alla hade baddräkt kunde man inte se några sociala skillnader längre. Vardagens sociala gränser uppluckrades (jfr Hennig 1999 s. 27, 60 f.). Stranden fick ytterligare en liminoid dimension, utöver de tidigare nämnda.

Kulturgeografen Rob Shields har tolkat inte bara det kroppsbetonade strand- och badlivet utan hela det sociala livet i det kända brittiska havsbadet Brighton från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet som både uttryck för det liminoida och det »karnevaliska», det som vände på rätt och fel, gott och ont, överskred de gängse sociala gränserna och vände upp och ner på sociala regler (Shields 1991 s. 93–101).

Många sociala praktiker och rum i havsbad hade således liminoida kvalitéer, men det fanns även gränser. Medelklassens män och kvinnor som vistades i havsbad var inte endast sysselsatta med fritidsaktiviteter utan tog ibland även

[2] För liknande exempel se Fallada 2001 s. 191; Hennig 1999 s. 27, 31, 47.

arbete och därigenom vardagen med sig till havsbaden. Hans Fallada beskriver i sina memoarer hur det gång på gång blev diskussion mellan hans föräldrar när familjen skulle åka på havsbadsemester. Fadern, som var domare, ville alltid ta med sig rättshandlingar, medan modern menade att han inte skulle ta med jobbet till badet (Fallada 2001 s. 121 f.). Författare och humanister som Theodor Fontane, Victor Klemperer och Thomas Mann utnyttjade sina havsbadsvistelser för att jobba i större lugn och ro – oavsett om de vistades där ensamma eller med hustru och barn. I sina brev och dagboksanteckningar från havsbad ägnade de lika stor uppmärksamhet åt sitt arbete som hemma (Fontane 1968 s. 165, 170, 178 f., 321; Klemperer 2000a s. 184 f.; Klemperer 2000b s. 200 f., 205, 207, 211; Mann 1979 s. 281 f., 284, 544). Thomas Mann lät till och med bygga ett arbetsrum i sin sommarstuga på Kuriska näset (Mann 2002 s. 391).

Medelklasskvinnor fick ofta sköta hushållet även på havsbadssemestern, då många medelklassfamiljer inte bodde på hotell – på grund av de högre kostnaderna och eftersom de ville vara för sig själva med familjen. I stället hyrde de hus eller rum av privata hyresvärdar där de fick försörja sig själva. Hans Fallada resonerade kring det i samband med sin barndomssemester på havsbad:

> För mor betydde det rikligt med arbete även på semestern, särskilt då bara en av våra två pigor brukade åka med oss. I princip var det bara samma urbana hushåll utflyttat till landet, lite försvårat genom de primitiva lantliga möjligheterna att handla och genom matlagning på samma spis som bönderna [hyresvärdarna]. Dock hade min mor ett mycket självklart och icke-iögonfallande sätt att uppfylla alla sina många plikter. Oss barn föll det då för tiden aldrig in att mor egentligen hela året aldrig hade någon ledig minut, och trots det var hon egentligen alltid på gott humör (Fallada 2000 s. 120 f.).

Historikern Claire Langhamer har framhållit att brittiska mödrar och gifta kvinnor under första halvan av 1900-talet inte hade några subjektiva upplevelser av fritid utan att de upplevde hela dygnet med alla aktiviteter som tjänst åt familjen (Langhamer 2000 s. 29–34, 133–137). När Hans Falladas mor rensade grönsaker utomhus framför sommarstugan i havsbadet Graal (Fallada 2000 s. 182), kände hon förmodligen just så, men den ovana fritidsmiljön kan också ha framkallat känslor av icke-vardaglighet. Om det var känslor av liminoid karaktär kan vi inte veta.

Kulturella diskurser

Sedan romantiken har det funnits en litterär tradition och kulturella diskurser som relaterar kusten, stranden och havet till det hemlighetsfulla, överväldigande, oändliga och transcendenta, ofta även till erotik och sexualitet. Även i psykoanalysen associeras vatten och hav med detta. Strand och hav har således förknippats med en repertoar av litterära och kulturella topoi som betonar dess liminoida karaktär (Richter 1998 s. 17–23). I det tidiga 1900-talets kulturella diskurser faller betoningen av erotik och sexualitet i samband med havsbaden

särskilt i ögonen. I litteraturen, i filmer, på vykort, i karikatyrer och populära tidskrifter fanns det många skildringar och framställningar av lättklädda badande kvinnor som objekt för erotiska fantasier eller också som övermodigt utmanande aktörer och anspelningar på hemliga, icke-tillåtna sexuella relationer, antingen utomäktenskapliga eller icke-ståndsmässiga. Till och med homosexuella relationer förekom på stranden, exempelvis i Christopher Isherwoods

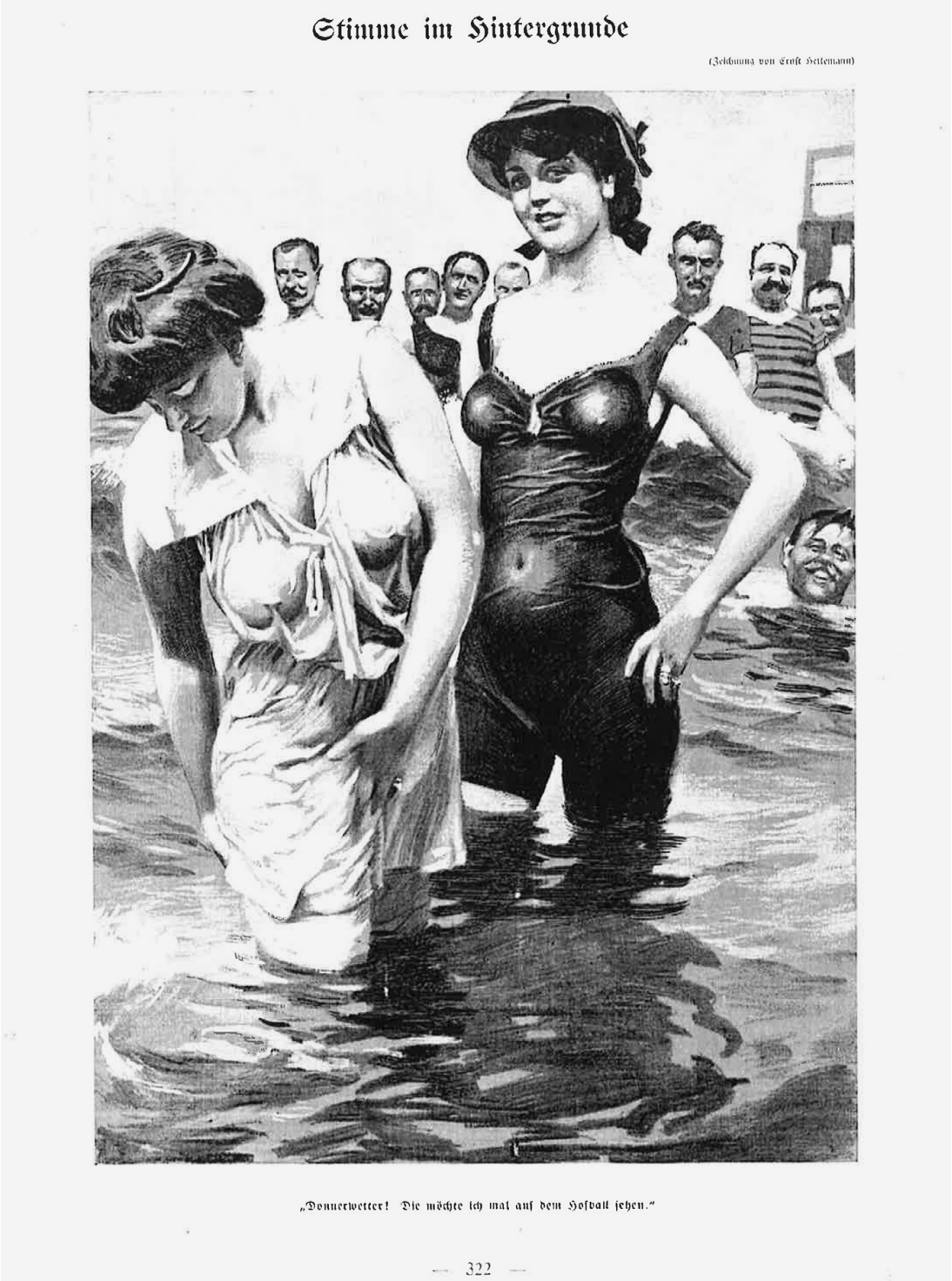
Stimme im Hintergrunde

(Zeichnung von Ernst Heilemann)

„Donnerwetter! Die möchte ich mal auf dem Hofball sehen."

— 322 —

»Röst i bakgrunden: Tusan! Dem skulle jag vilja se på hovbalen!» Karikatyr av Ernst Heilemann i »Simplicissimus» 11, nr 20, 13 augusti 1906 s. 322.

roman Goodbye to Berlin, som i kapitel tre skildrar en homosexuell relation på den tyska östersjöön Rügen 1931 (Isherwood 1939).

Ett återkommande motiv i karikatyrer i både England och Tyskland var manliga »spanare» som hemligt sneglade, gärna med kikare eller genom ett hål i ett trästaket, på lättklädda kvinnor, när dessa badade eller bytte kläder (se exempel i Shields 1991 s. 83; Saison am Strand 1986 s. 34–38; Simplicissimus vol. 17, nr 53, 31 december 1913 s. 4). Det fanns även karikatyrer där män helt öppet kastade begärliga blickar på kvinnor i baddräkt, som exempelvis i en karikatyr av Ernst Heilemann i den tyska politisk-satiriska tidskriften »Simplicissimus» 1906 med rubriken »Röst i bakgrunden». Där står två unga attraktiva kvinnor i blöta baddräkter i vattnet. Under baddräkterna avtecknar sig tydligt alla kroppsformer. I bakgrunden står en grupp män i vattnet, även de klädda i baddräkter. Bildtexten lyder: »Tusan! Dem skulle jag vilja se på hovbalen!» (Simplicissimus vol. 11, nr 20, 13 augusti 1906 s. 322).

Ett vanligt vykortmotiv i England var män som lockades av attraktiva kvinnor i havsbad, medan de hade sin hustru med sig och därför inte kunde inleda något amoröst äventyr. På ett sådant vykort från tiden före första världskriget promenerar två män bland kvinnor med stora byster på strandpromenaden. Den ene säger: »Plenty of ozone down here, old man.» Den andre har en stor kvinnohatt på sig som även täcker ögonen och svarar: »Yes, but no good to me, I've got the missis down with me!» (Shields 1991 s. 98, se även exemplet på s. 99).

Kvinnor uppfattades inte bara som objekt för manliga begär utan även som aktörer som i havsbad lämnade sin borgerliga respektabilitet bakom sig och siktade in sig på erotiska äventyr. I »Simplicissimus» tecknade exempelvis den svenske tecknaren Brynolf Wennerberg i augusti 1911 två unga kvinnor i baddräkt. Den ena i bakgrunden går i vattnet, den andra i förgrunden står i utmanande pose på stranden och ler. Bilden har rubriken »Westerland», namnet på ett känt tyskt nordsjöhavsbad, och under den står texten: »Vad det är himmelskt här! Bara kyssarna smakar så mycket salt!» (Simplicissimus vol. 16 nr 20, 14 augusti 1911 s. 347). I dessa kulturella diskurser fanns således föreställningen om en friare sexualitet, och om lättare kontakter mellan män och kvinnor, alltid med. Även i detta avseende var havsbad liminoida rum. Shields har tolkat dessa diskurser, som i England särskilt ofta manifesterades som karikatyrvykort, som uttryck för det »karnevaliska» (Shields 1991 s. 93, 97–99).

De tyska havsbaden utnyttjade sådana kulturella föreställningar för sin reklam. På sina reklamaffischer visade de mycket ofta enstaka unga, lättklädda kvinnor på stranden. Kvinnofiguren brukar fylla nästan hela bilden, medan man kan se stranden och havet eller silhuetten av respektive havsbad i bakgrunden. Kvinnorna står på stranden i utmanande eller inbjudande poser och ler (se exempel i Wedel 1982 s. 14 f., 71, 73, 83, 89; Kürtz 1994 s. 51).[3]

[3] En detaljerad tolkning av en sådan affisch finns i Kolbe 2004 s. 51–54.

Nordsjöhavsbad Norderneys reklamaffisch 1930. Norderneys stadsarkiv.

Ibland presenteras de också som badande eller solbadande. Det största tyska östersjöhavsbadet Kolberg visade 1912 till och med en teckning i jugendstil på en alldeles naken kvinna på sin reklamaffisch. Det största tyska nordsjöhavsbadet Westerland på ön Sylt följde efter med en liknande affisch 1924 (affischerna i Wedel 1982 s. 49, 60 f.). Det är iögonfallande att varken affischer för kurorter eller andra kända semesterregioner, som exempelvis Alperna, i större utsträckning använde sig av kvinnor som reklammotiv, medan de dominerar på havsbadaffischerna. Dessa affischer leker med de kända kulturella föreställningar som associerar strand, hav och bad med kvinnlig sexualitet. Även havsbadaffischerna skapade således liminoida föreställningar.

Kvinnor användes inte endast som sexuella objekt i havsbadreklamen. I ett annat reklammedium, reklambroschyren, visades de på 1920- och 1930-talen som aktiva turister vid olika fritidsaktiviteter, såsom simning, ridning, tennis, promenader eller solbadande. Män finns knappast med på bilderna i reklambroschyrerna, barn sällan; oftast visas enstaka unga kvinnor eller grupper av unga kvinnor (t.ex. Nordseebad Norderney 1925, 1929–1938). Här iscensattes mellankrigstidens »nya kvinna», den unga, ogifta, oberoende medelklasskvinnan, som tjänade egna pengar som tjänsteman på kontor eller i butik. Dock hade de flesta av dessa kvinnliga tjänstemän i realiteten inte råd med en längre semesterresa. Framställningarna i reklambroschyrerna behöver därför tolkas som en drömbild av en idealiserad värld, där unga kvinnor var oberoende och själv-

ständiga. Denna bild överskred vardagsgränserna och var således bilden av en liminoid önskevärld. Även denna kulturella diskurs i havsbadreklamen förstärkte havsbadens karaktär som liminoida rum.

Slutsatser

Den föreslagna tolkningen av havsbad som liminoida rum har här exemplifierats med tyska och brittiska havsbad under perioden från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet. Den kan dock vidgas till att omfatta också havsbad i andra länder och tider, även om allt inte kan överföras. Geografin i en del nordiska havsbad skiljer sig från den tyska och brittiska havsgeografin på så sätt att där finns sten- i stället för sandstränder. Dock fanns det liknande liminoid arkitektur i Norden. Havet och badandet må även i Norden ha upplevts som liminoida, och de kulturella diskurserna förknippade med strand, hav och bad gjorde inte uppehåll vid politiska gränser. Men i vilken mån diskurser, upplevelser och sociala praktiker faktiskt hade någon liminoid karaktär även i nordiska havsbad vet vi inte förrän det företas en liknande undersökning även där. Det vore intressant att jämföra resultaten av en sådan undersökning med mina resultat.

Källor och litteratur

Källor

Fallada, Hans, 2001 [1941]: Damals bei uns Daheim. Erlebtes, Erfahrenes und Erfundenes. Berlin.

Flaischlen, Cäsar, 1921: Gesammelte Dichtungen. Volym 1: Von Alltag und Sonne. Stuttgart.

Fontane, Theodor, 1968: Briefe I. Red. Kurt Schreinert. Berlin.

Fürst, Max, 2001 [1973]: Gefilte Fisch. Eine Jugend in Königsberg. Husum.

Isherwood, Christopher, 1939: Goodbye to Berlin. London.

Klemperer, Viktor, 2000a: Tagebücher 1922–1923. Red. Walter Nowojski. Berlin.

Klemperer, Victor, 2000b: Tagebücher 1926–1928. Red. Walter Nowojski. Berlin.

Kästner, Erich, 1998 [1934]: Emil und die drei Zwillinge. 55. uppl. Hamburg & Zürich.

Mann, Thomas, 1979: Tagebücher 1918–1921. Red. Peter de Mendelssohn. Frankfurt am Main.

Mann, Thomas, 2002: Mein Sommerhaus [1931]. I: Thomas Mann: Über mich selbst. Autobiographische Schriften. 5. Aufl. Frankfurt am Main. S. 389–394.

Nordseebad Norderney. Red. Staatliche Bade-Verwaltung Norderney. 1925, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933.

Nordseebad Norderney. Red. Landesverkehrsverband Ostfriesland. 1934, 1935, 1936, 1937, 1938.

Simplicissimus, volym 11 (1906) nr 20, 13 augusti 1906.

Simplicissimus, volym 16 (1911), nr 20, 14 augusti 1911.

Simplicissimus, volym 17 (1912/13), nr 53, 31 december 1913.

Vogel, Samuel Gottlieb, 1817: Allgemeine Baderegeln. Zum Gebrauche für Badelustige überhaupt und diejenigen insbesondere, welche sich des Seebades in Doberan bedienen. Stendal.

von Wedel, Peter Graf, 1982: Die Reise ins Bad. Kur- und Badeplakate von gestern und heute. Dortmund.

Litteratur

Blackbourn, David, 2001: »Taking the Waters». Meeting places of the fashionable world. I: The Mechanics of Internationalism. Culture, Society, and Politics from the 1840s to the First World War. Red. Martin H. Geyer & Johannes Paulmann. Oxford. S. 435–457.

Bresgott, Hans-Christian, 2016: Ostseeküste – Ostseebad. Von der Entdeckung des Nordens zur Entstehung der deutschen Ostseebäder im 19. Jahrhundert. Konstanz & München.

van Gennep, Arnold, 1909: Les rites de passage. Etude systématique des rites de la porte et du seuil, de l'hospitalité, de l'adoption, de la grossesse et de l'accouchement, de la naissance, de l'enfance, de la puberté, de l'initiation, de l'ordination, du couronnement, des fiançailles et du mariage, des funérailles, des saisons, etc. Paris.

Gildenhaar, Dietrich, 1993: Seebrücken – Wunder aus Holz. Peenemünde.

Gray, Fred, 2006: Designing the Seaside. Architecture, Society and Nature. London.

Hennig, Christoph, 1999: Reiselust. Touristen, Tourismus und Urlaubskultur. Frankfurt am Main.

Illouz, Eva, 1997: Consuming the Romantic Utopia. Love and the Cultural Contradictions of Capitalism. Berkeley, Los Angeles & London.

Kimpel, Harald & Werckmeister, Johanna, 1995: Die Strandburg: Ein versandetes Freizeitvergnügen. Marburg.

Kolbe, Wiebke, 2004: Viel versprechende Strandwelten. Ein Werkstattbericht zum Umgang mit Bildquellen am Beispiel früher Seebäderplakate. I: WerkstattGeschichte 36. S. 42–55.

Kolbe, Wiebke, 2018: Inledning: Turismhistoria i Norden. [I denna volym.]

Kürtz, Jutta, 1994: Badeleben an Nord- und Ostsee. Kleine Kulturgeschichte der Sommerfrische. Heide in Holstein.

Langhamer, Claire, 2000: Women's Leisure in England 1920–1960. Manchester.

Mansén, Elisabeth, 2001: Ett paradis på jorden. Om den svenska kurortskulturen 1680–1880. Stockholm.

Richter, Dieter, 1998: Das Meer. Epochen der Entdeckung einer Landschaft. I: Voyage. Jahrbuch für Reise- und Tourismusforschung 2. S. 10–31.

Saison am Strand. Badeleben an Nord- und Ostsee. 200 Jahre. Utställningskatalog. Red. Altonaer Museum / Norddeutsches Landesmuseum. 1986. Herford.

Shields, Rob, 1991: Places on the Margin. Alternative Geographies of Modernity. London.

Thomassen, Bjørn, 2009: The Uses and Meanings of Liminality. I: International Political Anthropology 2:1. S. 5–27.

Turner, Victor W., 1964: Betwixt and Between. The Liminal Period in Rites de Passage. I: Symposium on New Approaches to the Study of Religion. Proceedings of the 1964 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Association. Red. June Helm. Seattle WA. S. 4–20.

Turner, Victor W., 1974: Liminal to liminoid in play, flow, and ritual: An essay in comparative symbology. I: Rice University Studies 60:3. S. 53–92.

Walton, John K., 1983: The English Seaside Resort. A Social History 1750–1914. Leicester & New York.

Walton, John K., 1998: Blackpool. Edinburgh.

Walton, John K., 2000: The British seaside. Holidays and resorts in the twentieth century. Manchester & New York.